

Əlişir Nəvai əlyazmaları AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun fondlarında

Paşa Kərimov

Filologiya üzrə elmlər doktoru, Məhəmməd Füzuli adına
Əlyazmalar İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: pasha_kerimov@list.ru

<https://orcid.org/0000-0001-6813-9373>

Annotasiya. Böyük özbək şairi Əlişir Nəvainin (1441-1501) Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələrinin inkişafında müstəsna rolu olmuşdur. O, orta əsrlərdə Azərbaycan ədəbiyyatı ilə ən çox bağlı olan və Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığına ən çox təsir etmiş Orta Asiya şairidir. Heç şübhəsiz, Nəvainin əsərlərinin orta əsrlərdə bir sıra türk xalqlarının nümayəndələri tərəfindən asanlıqla oxunub başa düşülməsi, əsərlərindəki humanizm ideyaları, dərin məna, yüksək sənətkarlıq onun yaradıcılığının geniş bir coğrafiyada – bütün Türkünstandan başqa Azərbaycan, İran, Türkiyə və Hindistanda da yayılmasına səbəb olmuşdur. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda Əlişir Nəvai əsərlərinin bir sıra dəyərli əlyazma nüsxələri mühafizə edilməkdədir. Bunların içində nəfis, bədii cəhətdən tərtib edilmiş, miniatür rəsmlər və ornamentlərlə bəzədilmiş əlyazmalar xüsusilə diqqəti cəlb edir. İnstitutda M-111/9010 şifri altında şairin divanının sağlığında, h.889-cu ildə (m./1484) köçürülmüş əlyazması vardır. Titul səhifəsindəki qeyddən məlum olur ki, əlyazmanın sahibi böyük özbək şairinin irsinə böyük hörmət və məhəbbətlə yanaşan naxçıvanlı Məhəmmədqulu ibn Həsən adlı bir şəxs olmuşdur. İnstitutda 107/2996 şifri altında saxlanan, Nəvainin “Məcalisün-nəfais” əsərinin nəfis və ən əski nüsxələrindən biri də maraqlıdır. Əlyazma ilk növbədə xəttatlıq və miniatür sənətinin tarixini öyrənmək baxımından diqqətəlayiqdir, onun Azərbaycanda aşkarlanması burada Nəvai sənətinə böyük ehtiramdan xəbər verir. Nüsxə h.965-ci ildə (m.1557) köçürülüb. Bu təzkirənin miniatürlü əlyazmasının tərtib edilməsi nadir hadisə hesab olunur. Nəvai əsərlərinin əlyazmaları məzmunca mükəmməl olduğu kimi, nəfisliyi, bədii tərtibatı baxımından da böyük maraqlıdır, Azərbaycanda şairin yaradıcılığına böyük məhəbbətlə yanaşıldığını göstərir.

Açar sözlər: Əlişir Nəvai, Azərbaycan, özbək, divan, əlyazma

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.136>

Məqaləyə istinad: Kərimov P. (2020) *Əlişir Nəvai əlyazmaları AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun fondlarında*. «Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq», №1, səh. 68-72

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 01.05.2020; qəbul edilib – 06.05.2020

Manuscripts of Alishir Navai's works at the Institute of Manuscripts named after Mahammad Fuzuli of ANAS

Pasha Karimov

Doctor of Philology, Institute of Manuscripts
named after Muhammad Fuzuli. Azerbaijan.

E-mail: pasha_kerimov@list.ru

<https://orcid.org/0000-0001-6813-9373>

Abstract. The great Uzbek poet AlishirNavai (1441-1501) played an exceptional role in the development of Azerbaijani-Uzbek literary relations. He is a poet of Central Asia who is most closely connected with the literature of Azerbaijan in the Middle Ages and influenced the creativity of Azerbaijani poets. Nodoubt,easy reading and understanding by the representatives of a number of Turkic peoples in the Middle Ages, the ideas of humanism in Navai's works, the deep meaning and the high art have contributed to the spread of his creativity in a wide geography – not only in Turkestanbut also in Azerbaijan, Iran, Turkey and India. A number of valuable manuscripts of AlishirNavai's works are preserved at the Institute of Manuscripts named after MahammadFizuli of ANAS. Among them are the most elegant, artistic manuscript with decorations, miniature paintings and ornaments. The Institute has a manuscript of divan copied in hijri 889 (christianity 1484) under the m-111/9010 code, during the poet's lifetime. The caption on the title page shows that the owner of the manuscript was a man from Nakhchivan, Mahammadgulu bin Hasan, who treated the heritage of the great Uzbek poet with great respect and love. One of the finest and most original copies of the novel "Majalisun-nafais", kept under code 107/2996 at the Institute, is of great interest. The manuscript is, first of all, remarkable in the study of the history of calligraphy and miniature art, and its discovery in Azerbaijan is indicative of great respect for the Navai art. The compilation of the manusriptwith miniature for this tazkirah is a rare event. The manuscripts of Navai's novels are excellent in their content and are of great interest in their elegance and artistic design, and show a great love for the poet's creativity in Azerbaijan.

Keywords: Alishir Navai, Azerbaijan, Uzbek, divan, handwriting

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.136>

To cite this article: Karimov P. (2020) *Manuscripts of Alishir Navai's works at the Institute of Manuscripts named after Mahammad Fuzuli of ANAS*. «Comparative Literary Studies», Issue I, pp. 68-72

Article history: received – 01.05.2020; accepted – 06.05.2020

Giriş / Introduction

Orta əsrlərdə Azərbaycan və özbək xalqları arasındakı əlaqələrin yaxınlığının əsas səbəbi onların eyni kökə, ənənəyə malik olmasında, Azərbaycan və özbək türkcəsinin vahid mənşəyində, iki xalqın ziyalıları arasındakı qırılmaz mənəvi bağlardadır. Böyük özbək şairi Əlişir Nəvainin (1441-1501) Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələrinin inkişafında müstəsna rolu olmuşdur. O, orta əsrlərdə Azərbaycan ədəbiyyatı ilə ən çox bağlı olan və Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığına ən çox təsir etmiş Orta Asiya şairidir.

Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Əşrəf Marağayi, Qasim Ənvar kimi Azərbaycan şairlərinin əsərlərindən bəhrələnən, onların ədəbi irsinə böyük hörmət və məhəbbətlə yanaşan Nəvai bir sıra Azərbaycan şairlərinin-Kişvəri, Şah İsmayıl Xətai, Məhəmməd Füzuli, Rəhmətli Təbrizi, Sadiq bəy Əfşar, Məhəmməd Əmani, Mürtəzaqulu xan Zəfər, Saib Təbrizi, Qövsü Təbrizi və başqalarının yaradıcılığına təsir etmişdir. Heç şübhəsiz, Nəvai əsərlərinin orta əsrlərdə bir sıra türk xalqlarının nümayəndələri tərəfindən asanlıqla oxunub başa düşülməsi, əsərlərindəki humanizm ideyaları, dərin mənə, yüksək sənətkarlıq onun yaradıcılığının geniş coğrafiyada – bütün Türkünstandan başqa Azərbaycan, İran, Türkiyə və Hindistanda da yayılmasına səbəb olmuşdur.

Əsas hissə / Main Part

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Əlyazmalar İnstitutunda Əlişir Nəvainin bir sıra çox dəyərli, tədqiqatçılar tərəfindən şairin ədəbi irsinin araşdırılmasında istifadə edilən əlyazmaları saxlanmaqdadır. Görkəmli nəvaişünas alim, professor Cənnət Nağıyevanın verdiyi məlumatlara görə, burada şairin müxtəlif redaksiyalarda tərtib edilmiş 37 tam əlyazma divanı mühafizə edilməkdədir [1, s.45].

İnstitutda M-274 şifri altında saxlanan əlyazma Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələrinin öyrənilməsi baxımından böyük maraq kəsb edir. Əsər Mərv şəhərində qırmızı, qara tuşla, incə nəstəliq xətti ilə Dövlətşah bin Hüseyn Sərəxi tərəfindən köçürülmüşdür. Yarımbaşlıqlar qırmızı və qara mürəkkəblə yazılıb. Burada əvvəlcə, h.1054-cü ildə (m.1644) böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin türk divanını köçürmüşdür [2, v.257 b-332a]. Sonradan h.1055-ci ildə (m.1645) Nəvainin şeirləri köçürülmüş, tərtibçi zaman ardıcılığına riayət etmiş, böyük özbək şairinin şeirlər toplusunu əvvəlcə salmışdır [2, v.11 b-252b].

XVI əsrdə Nəvai və Füzulinin şeirlərinin bir əlyazma kitabında toplanaraq tərtib edilməsi, əlbəttə ki, təsadüfi olmamışdır. Əlyazmanın katibi və tərtibçisi, dövrün ədəbiyyat həvəskarları, ziyalıları, ədəbi ictimaiyyəti Füzuli sənətinin Nəvai yaradıcılığı ilə bağlı olduğunu, Nəvainin Azərbaycan ədəbiyyatına, Füzulinin özbək ədəbiyyatına güclü təsirini bilməmişdir. Elə bu səbəbdən də iki qardaş xalqın ədəbi əlaqələrini belə parlaq surətdə əks etdirən möhtəşəm əlyazma kitabı meydana çıxmışdır.

Əlyazmalar İnstitutunda M-114/3010 şifri altında saxlanan, Nəvainin sağlığında, h.889-cu ildə (1484) köçürülmüş divanının titul vərəqindəki qeyddən məlum olur ki, bu nüsxə dahi şairin yaradıcılığına məhəbbət bəsləyən naxçıvanlı Məhəmmədqulu ibn Həsən adlı bir şəxsə məxsus olmuşdur. İncə ornamentli bu əlyazma, nəfis tərtibatı ilə seçilir. Şairin “Məcalisün-nəfais” əsərinin Əlyazmalar İnstitutunda M-107-2996 şifri altında saxlanan əlyazması xəttatlıq və miniatür sənətinin öyrənilməsi baxımından böyük maraq kəsb edir. Bu nəfis, əski əlyazmanın Azərbaycanda aşkar edilməsi ölkəmizdə Nəvaiyə olan böyük ehtiramın əlamətidir. H.965-ci ildə (m.1557) köçürülmüş bu əlyazma əsərin ən qədim nüsxələrindəndir [3]. Təzkirə əsərinin belə miniatürlü əlyazmasına hələ təsadüf edilməmişdir.

Tədqiqatçılar göstərirlər ki, şairin əsərlərinin Bakı əlyazmaları yalnız köçürülmə tarixinə və bədii tərtibatına görə deyil, eyni zamanda mətni əhatə etməsi, məzmun mükəmməlliyinə görə də seçilir [4, s.30].

Ə.Nəvainin “Xəzainül-məani” divanlar toplusunun professor Həmid Süleyman tərəfindən tərtib edilən mətnində bunu görə bilərik. Buraya daxil olan “Bədayeül-nihayə”nin mətnində Daşkənd nüsxəsindən 657, London nüsxəsindən 571, Paris nüsxəsindən 731, Bakı nüsxəsindən (şifri: M-301) 745 qəzəl istifadə edilmişdir.

Nəvainin az tapılan divanlarından olan “Nəvadirün-nihayə”nin h.1042-ci ildə (M-1632) Yusif ibn Molla Məhəmməd tərəfindən köçürülmüş əlyazması da Əlyazmalar İnstitutunda saxlanmaqdadır. Əsər haqqında danışdığımız “Bədayeül-bidayə” ilə bir kitab halında cildlənmişdir. Bu kitab da Azərbaycanda Nəvaiyə qarşı diqqət və məhəbbətin təzahürlərindən biridir. Əlyazmanın üzərində

onun Nəvai pərəstişkarı şair Mirzə Xəlilə məxsus olması haqqında hicri 1304-cü ilə (m.1886) aid qeyd vardır.

Araşdırmalar göstərir ki, XIX əsrdə Azərbaycan ziyalıları arasında Nəvai yaradıcılığına maraq daha da artmışdı. Bu dövrün ziyalılarının şəxsi kolleksiyalarında böyük özbək şairinin müxtəlif əsərlərinin dəyərli əlyazmaları olmuşdur. Nəvai divanının h.1052-ci ildə (m.1642) köçürülmüş əlyazmasının üzərində onun h.1237-ci ildə (m.1821) Mirzə Adıgözəl bəyə məxsus olması barədə qeyd vardır. Şairin divanının 1106-cı ildə (m.1694) köçürülmüş bəzəkli və miniatürlü əlyazması, həmçinin onun “Lisanüt-teyr” əsərinin h.944-cü ildə (m.1537) Məhəmməd ibn Əbdüllətif Hüseyni əl-Amidi tərəfindən köçürülmüş əlyazması görkəmli ədib Abbasqulu ağa Bakıxanovun kitabxanasında olmuşdur. Əldə olan məlumata görə, Nəvainin “Leyli və Məcnun” poemasının, bir sıra digər əsərlərinin də əlyazmaları A.Bakıxanovun şəxsi kitabları arasında olmuşdur [4, s.31].

Nəvainin dörd divanından seçilmiş şeirlər toplusunun Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan bir əlyazmasının üzərində onun XIX əsrdə yaşamış məşhur ədib Həsən Əlqədariyə məxsus olması barədə qeyd vardır [5].

Digər bir divan əlyazmasının üzərində onun sahibinin məşhur pedaqoq Məhəmmədağlı Sidqi olması barədə qeyd vardır. Divanın h.1286-cı il (m.1869) tarixli nüsxəsinə Növrəs, Kəminə və s. şairlərin Azərbaycan və fars dillərində qəzəlləri daxil edilmişdir. Divanın B-29 şifrlı əlyazmasına Qarabağ şairlərindən Məşədi Məhəmməd Bülbülün şeirlərinin əlavə edildiyini görürük.

Nəvai divanının mükəmməl nüsxələri Hacı Məhəmməd və Hacı Hüseyn Naxçıvani qardaşlarının kolleksiyasına daxil olmuşdur. Bu əlyazmalar hazırda qardaşların bütün şəxsi kitabları ilə bərabər, Təbriz Mərkəzi Kitabxanasında saxlanmaqdadır. Bunların içində Nəvai divanı, şairin dörd divanından toplanmış, 385 qəzəldən ibarət şeirlər toplusu diqqəti cəlb edir. Bu topluya yazılmış geniş müqəddimə böyük maraq doğurur.

Nəticə / Conclusion

Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan cüng və məcmuələrin çoxuna Əlişir Nəvainin şeirlərinin daxil edildiyini görürük ki, bu da Azərbaycan ziyalılarının, oxucularının böyük özbək şairinin şəxsiyyətinə yaradıcılığına məhəbbətin göstəricisidir.

Ədəbiyyat / References

1. Nağıyeva Dj. Bakinskiye rukopisi Alishera Navoi. Baku, «Elm», 1986.
2. Nəvai Əlişir. Füzuli Məhəmməd. Divan. Əlyazma. ƏYİ. Şifri M-274
3. Nəvai Əlişir. Məcalisün-nəfais. Əlyazma. Şifri: M-107/2996.
4. Nağıyeva Cənnət. Azərbaycanda Nəvai. Bakı: “Tural-Ə” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2001.
5. Nəvai Əlişir. Divan. Əlyazma. ƏYİ. Şifri: M-84.

Рукописи произведений Алишера Навои в фондах Института Рукописей имени Мухаммеда Физули НАНА

Паша Каримов

Доктор филологических наук, Институт рукописей имени Мухаммеда Физули. Азербайджан.

E-mail: pasha_kerimov@list.ru

Резюме. Великий узбекский поэт Алишер Навои (1441-1501) сыграл исключительную роль в развитии азербайджанско-узбекских литературных связей. Он в средние века больше всех других поэтов был связан с азербайджанской литературой и больше всех повлиял на творчество азербайджанских поэтов. Нет сомнений в том, что лёгкость в прочтении произведений Навои представителями ряда тюркских народов, гуманистические идеи в его произведениях стали причиной широкого распространения литературного наследия поэта. Кроме всего Туркестана его стихи читали и любили в Азербайджане, Иране, Турции и Индии. В Институте рукописей имени Мухаммеда Физули НАН Азербайджана хранятся ряд очень ценных рукописей Алишера Навои. Среди них привлекает внимание художественно оформленные списки, где немало миниатюр и орнаментов. Под шифром М-111/9010 хранится рукопись дивана поэта, которая была переписана в 1484 году, когда ещё поэт был жив. Из заметки на титульном листе становится известно, что владельцем книги был большой поклонник творчества Навои, житель Нахчывана Мухаммедгулу ибн Хасан. Привлекает внимание художественно оформленная рукопись тазкире «Маджалисун-нафис» поэта, хранящаяся под шифром М-107/2996, которая была переписана в 1557 году. Эта рукопись привлекает внимание и с точки зрения изучения истории каллиграфии и оформления книг. Обнаружение этого списка в Азербайджане говорит о большом уважении и любви к творчеству поэта. Оформление тазкире миниатюрами довольно редкий случай в истории восточных рукописей. Рукописи Навои, хранящиеся в Институте рукописей имени Мухаммеда Физули НАН Азербайджана отличаются достоверностью и высокохудожественной оформленностью, что является показателем большого уважения и любви к личности и творчеству Алишера Навои.

Ключевые слова: Алишер Навои, Азербайджан, узбек, диван, рукопись